

Gods vijanden vergaan

In de dienst¹ is gezongen:

Psalm 66: 4, 5 (1773)

Psalm 66: 6 (1773)

Gezang 302 (1938, *Liedboek voor de Kerken* 414)²

Gezang 146: 1, 3 (1938, *Liedboek voor de Kerken* 415, *Liedboek 2013* 865)

Gezang E: 3 (1938)³

Psalm 98: 4 (1773)

Gezang 301: 6 (1938, *Liedboek voor de Kerken* 411, *Liedboek 2013* 708)

Gemeente des Heren,

Wij zijn zielsblij dat wij in deze kerk en in de andere kerken samen mogen komen met onze blijdschap en met onze verwondering. Er was geen gelegenheid, noch door de radio, noch door de pers, noch anderszins, om u hiervoor op te roepen. Maar velen hebben, op de een of andere wijze, begrepen dat dit de dag was en de gelegenheid om naar Gods huis op te gaan. En het eerste wat wij nu samen willen horen is de boodschap die door de kerken van Nederland tot ons en tot het ganse Nederlandse volk wordt gebracht:⁴

“... Het ogenblik der bevrijding van de tirannieke overweldiger is gekomen. Nederland herademt na jaren van geweld en verschrikking, na tijden van meedogenloze vervolging, honger en ellende. Thans heeft God Zijn ‘tot hiertoe en niet verder’ uitgesproken. In een

---

¹ Deze dankdienst bij de bevrijding van Nederland werd gehouden in de Nieuwe Kerk te Amsterdam op woensdag 9 mei 1945 te 10 uur. Op maandag 7 mei, twee dagen na de capitulatie, schoten Duitse militairen op de Dam vlakbij de Nieuwe Kerk nog minstens 32 mensen dood. De tekst van Miskottes preek werd kort na de kerkdienst uitgegeven, Amsterdam: Ten Have, 1945. Tekst overgenomen uit K.H. Miskotte: *Verzameld Werk 13, Preken*. Kampen: Uitgeverij Kok 2008, 373-401. Annotatie uit die uitgave is in 2021 enigszins aangepast en aangevuld. Ook de spelling en interpunctie zijn verder aangepast. [WvdM]

² Bij de afkondiging van dit gezang (‘Wilt heden nu treden voor God, de Here’) zegt Miskotte: ‘Op dit vers ligt een smet, maar dat is geen reden dat het niet héroverd zou worden, zoals zovele dingen in deze tijd heroverd moeten worden, ontsmet, gezuiverd’. Met die smet is bedoeld – althans volgens de annotatie van 2008 – “dat de gemeente het geloof als eigenschap opvatte. Miskotte noemt dat vaak ‘het euvel der vereenzelviging’.” Een meer waarschijnlijke reden is dat het lied in de Duitse vertaling (*Wir treten zum Beten vor Gott dem Gerechten*) populair was zowel in het Duitsland van keizer Wilhelm II als in nazi-Duitsland. Zo werd het gezongen na de rede van Adolf Hitler t.g.v. de *Anschluss* van Oostenrijk op 10 april 1938. Het klonk in de oorlogsjaren regelmatig vanaf het carillon van de Amsterdamse Westerkerk en dat vonden veel Amsterdammers aanstootgevend.

³ Gezang E is gezang 5 uit *Enige gezangen*. Het is een vertaalde berijming van Martin Luther van het Onze Vader. In 1619 besloot de Synode van Dordrecht naast de psalmen ook enige (twaalf) gezangen toe te staan in de eredienst.

⁴ De ‘Boodschap van de kerken op de Dankdienst na de Bevrijding in het Westen van het land’ – in Den Haag en Utrecht op 8 mei, Amsterdam op 9 mei – gaat goeddeels terug op de ‘Boodschap van de Hervormde Kerk na de bevrijding van de drie Noordelijke Provincies’ (april). De kanselafkondiging werd vastgesteld door de Urgentie-Commissie in deze provincies, in aansluiting aan de kanselafkondiging die op het secretariaat van de synode al een jaar tevoren was opgesteld. De in de orde van dienst aangegeven verzen van psalm 66 maken deel uit van de kanselboodschap.

gemeenschappelijke boodschap geven de kerken van Nederland uiting aan wat de harten allereerst moet vervullen. Dat dit woord doordringt tot heel ons volk.

I Vanwege onze zonden en ongerechtigheid zijn zware oordelen over ons gekomen. Maar geprezen zij de Naam van de Almachtige, die ons in Zijn lankmoedigheid nog heeft gespaard. In diepe ootmoed zij Hem daarvoor dank gebracht. Dank, dat Hij het Huis van Oranje voor ons volk heeft behouden en onze Koningin Wilhelmina voor haar volk heeft gespaard. Dank ook, dat Hij te midden van alles wat door wreed geweld werd neergeslagen, de weg heeft gebaad om te komen tot het sterker beleven van de nationale eenheid. In vaste verbondenheid met alle onderdanen van het Koninkrijk in Oost en West die daar nog lijden, gedenken wij in diepe eerbied allen die in deze jaren onherstelbaar getroffen zijn: hen die in gehoorzaamheid en trouw het leven lieten te land, ter zee of in de lucht, hen die in gevangenschappen of concentratiekampen hun bitter lot droegen, de Joodse landgenoten en het hun aangedaan ten hemel schreiende onrecht, de arbeiders die stierven in de arbeidsslavernij in het vijandelijk land, de mannen en vrouwen die hun daadwerkelijk verzet tegen de onderdrukking en zijn levensbeschouwing met leed en leven hebben betaald, de tallozen die het verzet in ons volk hebben gestuwd, leiding gegeven en uitgevoerd, de lange, smartelijke rij van slachtoffers door brute represaillemaatregelen getroffen. Het offer, het leed, de dood van deze allen vormen de zeer hoge prijs die betaald moest worden, opdat wij als vrij volk zouden kunnen leven. Deze prijs legt ons tevens de dure plicht op ons de bevrijding waardig te betonen.

II Wij zijn vrij. Alleen om Hem te dienen maakt God vrij. Daarom worde door een ieder persoonlijk, door de Kerk en door het volk, voor het eerst of opnieuw, de boodschap van Jezus Christus gehoord: bekeert U! Mogen in het bijzonder de kerken, aan wie door hun Heer en Heiland de verkondiging van het Woord Gods is toevertrouwd, Zijn Naam belijden en getuigen van Hem Die nu als steeds de weg, de waarheid en het leven is.

III In innerlijke gehoorzaamheid aan het Evangelie binden wij heel ons volk op het hart zich niet te verlagen tot daden van individuele wraakoefening. Sterk in het besef van recht dat geschonden werd, late ons volk de rechtshandhaving, de straf op rechtsovertreding en verraad, geheel aan de Overheid, die haar hoge roeping ook nu moge vervullen als door God opgelegd.

IV De geestelijke strijd tegen de machten van het moderne heidendom, tegen de aanbidding van aardse goden, die in velerlei vorm in onze Europese wereld heersten en nog heersen, moet worden voortgezet.

V Denkende aan de onvoorzienbare geestelijke en maatschappelijke ontwrichting door oorlog en bezetting veroorzaakt, roepen wij ons volk op tot een diep besef van verantwoordelijkheid voor elkanders geestelijk welzijn, tot sociale gerechtigheid, tot een sterk gezinsleven naar de eis van Gods Woord.

VI Gij, jonge generatie, staat in dit uur van de geschiedenis voor een zware, doch grootse taak. Gij zult het moeilijk hebben op de weg tot herstel. Tezamen bidden wij dat God uit onze harten wegbrande alle wraakzucht en haat, dat wij diep leren verstaan wat het is God en de naaste te dienen in gerechtigheid. Wij allen worden geroepen tot de heilige strijd van het geloof, in gehoorzaamheid aan het Evangelie.

VII Buigen wij ons allen, zonder onderscheid van volk, ras, richting of partij in gebed voor de Almachtige Koning der Ere om Hem te danken voor Zijn onuitsprekelijke genade. Bidden wij dat Hij ons trouw maakt bij elke taak waartoe Hij ieder van ons roept. Hij Die ons roept, is getrouw, Die het ook doen zal.”

Hier zijn wij, o God, wij mensen van uw kerk, wij mensen, nu in de vrijheid door uw sterke hand, uit dit volk, hier zijn wij, die gekweld waren en opgejaagd. Hier zijn wij, weer gebracht in de vreugde van uw goedheid, en wij hebben het niet verdiend. Wij hebben het niet verdiend dat Gij ons halfslachtig gedrag zou verdragen en vergeven, wij hebben het ook niet verdiend, omdat wij niet werkelijk begrepen wát ons eigenlijk deze jaren werd aangedaan en hoe al dit donker ons tot uw waarheid moest uitdrijven.

O Here, ga niet met ons in het gericht, ook al zouden wij, zelfs op deze dag van vreugde, het wel verdienen dat Gij ons zou dagen voor uw hoge vierschaar. Maar Gij zijt overvloedig van vergeving en wist om Christus' wil al onze overtredingen uit en delgt uit dat alles wat tussen U en ons gerezen is. O Here, de benauwenis die over ons volk is gegaan... O Vader, de angst en de rouw die kwamen in zovele harten en in zovele levens... O God, wij allen, hoofd voor hoofd en ziel voor ziel, die onze ogenblikken hebben gekend van het op te geven en U los te laten vanwege uw verborgenheid en vanwege de overmacht der duivelen, wij allen komen nu voor uw Aangezicht, verwonderd en beschaamd, beschaamd en verwonderd dat wij nog zijn die wij zijn en nog hebben wat wij hebben.

Here, wij gedenken degenen die gevallen zijn, die zijn weggeraapt door het lood van de vijand, die zijn dood-geplaagd en dood gemarteld, wij gedenken degenen die hun na stonden en die het niet hebben kunnen verwerken, tot deze dag niet. O, zij zouden wel willen op- en ondergaan in de algemene nationale vreugde, maar zij hebben hun eigen hart en hun eigen leven en hun eigen herinneringen, en het is tegelijk vol onuitsprekelijke weemoed. Here, wil Gij hun allen geven iets van uw troost, iets van het gevoel van uw toekomst en iets van de zoetheid van uw beloften.

Wij danken U, Here, dat Gij uw Kerk hebt standvastig gemaakt in deze landen, dat er althans zijn geweest die direct in het begin hebben doorzien wat dit voor vijand was en die hebben begrepen dat dit geen gewone oorlog tussen twee staten zou zijn. Wij danken U dat Gij zo een geest van wijsheid en kennis, zo een geest van profetie, onthulling en ontmaskering der geesten onder ons hebt uitgegoten.

Wij danken U dat velen in deze tijd zijn gewekt, zich hebben bekeerd en zijn toegegaan tot uw Woord en tot uw heilige sacramenten. Wij danken U dat wij nog samen zijn op deze Nederlandse bodem, waar nog trouwhartig de kerken rijzen en het Woord wordt uitgedeeld van zondag tot zondag, en waar wij in de waanzin van het laatste der dagen leiding zullen mogen ontvangen voor onze gedachten en ordening voor onze levens.

Wij danken U, Here, dat Gij ons het huis Oranje hebt bewaard, ons in het uitzicht hebt gesteld dat onze geëerbiedigde koningin weer in ons midden zal verkeren en met haar haar ganse huis, dat wij de band weer mogen vernieuwen, die band die ons meer is dan een nationale of historische binding, een band door uw Woord en door uw Geest en door uw trouw gewijd. Here, bewaar ons ervoor dat wij, aan ons onszelf overgelaten, weer terugvallen in onze oude, vooroorlogse dodigheid en kleingeestigheid, dat wij elkander het licht in de ogen niet gunnen en alleen maar op het eigen kleine belang ingesteld zijn, bewaar ons ervoor, Heer, dat deze oude, kleine, Hollandse volkszonden door ons weer beoefend zullen worden. O God, als wij daarover gaan denken, dan bekruipt ons de schaamte over hoe het vóór de oorlog geweest is, maar dan overvalt ons ook de angst dat wij, nu die druk voorbij is, het misschien toch, ondanks alles wat geschied is, weer op de oude voet zullen gaan voortzetten. O Gij, die een vaderlijk rechter zijt, erbarm U over deze onze dwaasheid, stort een nieuwe geest over ons uit, breng ons samen tot de aanbidding van het heilig hart van Jezus, tot het verlangen om uw Wet te betrachten in het leven van de samenleving, in de omgang met de naaste, in het dagelijks bestaan, uw Naam tot eer, ons volk tot zegen en onze ziel tot zaligheid. Wij vragen het U in de Naam van onze Heer Jezus Christus, hoog geloofd in eeuwigheid. Amen.

Gemeente, broeders en zusters in de Heer, landgenoten, mensenkinderen, beseft met mij het gewicht van deze historische stonde, van het ongelooflijk uur dat wij nu vieren. Als er iets is wat een ongeluk moet heten bij alle geluk, dan is het wel dit, dat wij niet begrijpen wat er met ons is gebeurd, ja, dat bijna niemand het recht verwerken kon. Want door de jarenlange onderdrukking, maar vooral door de honger van de laatste maanden zijn wij zozeer teruggeworpen op onszelf, op ons eigen hachje, op ons eigen vlees en bloed, dat wij nauwelijks of geen gedachten meer over hadden voor een ruimere kring, voor onze medemensen in de straat, voor onze buurt, voor onze vereniging – laat staan voor de natie... laat stáán voor de wereld! Want het ging in deze zogenaamde oorlog om de wéreld en de toekomst van de wereld! En de nood heeft ons vernederd, neergedrukt in een kleine, verwilderde zelfzucht.

En nu gaat het erom, als wij voor God komen, dat wij weer komen te staan in die sinds jaar en dag klare waarheid dat wat ons overkomen is – en wat wij vroeger wel begrepen hebben – ons overkomen is als een deel van die mensheid die zou worden onderworpen en gedruild en omgewrongen tot een ándere mensheid, dan gaat het erom dat wij opnieuw komen te staan in de positie van die mensheid die weet dat haar genade geschied is van Godswege, als deel van die mensheid waarvoor Jezus Christus gestorven is, als een deel van die mensheid waarvan Jezus Christus de waarachtige koning is. Laat ons samen beseffen dat het Derde Rijk vergaan is, dat de contramessiaanse beweging gestrand is, omdat het Rijk van Christus geen einde hebben zal.

Ach, een mens heeft duizend gedachten vanmorgen, en hij kan er nauwelijks één uitspreken, want deze dag is te groot voor ons aller begrip. Met trillende lippen en een bevend hart zingen wij een versje en heffen onze harten op tot de heilige majesteit Gods, die de tijden omwentelt en ons lot doet keren.

Maar ach, wij zijn er toch nog niet zo *in* als het moest zijn – en wij zullen er later nog spijt van hebben dat aan ons min of meer voorbij is gegaan dit grote ogenblik, wij zijn te klein, ons begrip is niet toereikend... doch onze blijdschap reikt hoger dan die om het eigen leven. Onze dankbaarheid gaat óm, als in een verlegen processie, gaat rond om de grote, de witte Troon⁵, en zij weent en juicht en zwijgt dan weer stil, verwonderd over dit wonder bijzonder.

Morgen zal het vijf jaar geleden zijn dat *het* begon. Maar het *trof* niet enkel Nederland! Begrijp dat toch goed, wij moeten niet te nationaal zijn in deze dagen, het was daarop niet gemunt, en de bewusten, de enkele ontwaákten onder ons, hebben vanaf het jaar 1933⁶ in angst geleefd, hebben geweten, terwijl bijna niemand om hen heen het zag of wilde zien, dat het ging om Europa, om de wereld, dat het ging om een omwenteling van de christelijke wereld. Meerderen hebben, dankzij het brullen van een staatshoofd door de ether, jaar op jaar, en door zovele andere dingen heen voorvoeld dat hetgeen wat eens, vroeg of laat, over ons los zou komen daveren verschrikkelijk zou wezen.

En nu aan het eind, zullen wij nu eindelijk *allen* zien dat, onder Gods toelating, ja, maar toch door de handen van de demonen, “wij in het net waren gebracht, dat een enge band om onze lendenen was gebracht, dat de mens op ons hoofd reed”⁷, – dat het mensenleven zelf op zijn uiterste lag?

Zie, wij hebben maar zelden beleden in de laatste jaren wat wij nu wel willen bekennen, dat dit alles eigenlijk wel verdiend was, dat ons toch eigenlijk niets vreemds overkomen is, in zoverre als wij in doorsnee niets, maar dan ook niets hebben gedaan om dit schrikkelijk waanzinregime van ons af te weren. De meesten van ons vielen terug op hun eigen zaakjes en eigen belangetjes, ja, velen van ons, God beter’ het, vonden (door de verleiding van de propaganda verward) dat er toch ook wel iets goeds in zat, ja, dat wij op sommige dingen eigenlijk allang zaten te wachten.

Néé, wij hebben het waarachtig niet verdiend op deze wijze uitgeleid te worden in zulk een overvloedige verversing⁸. Toen het ons al benauwder en benauwder werd, hebben wij gehoopt en geloofd, op onze wijze, hielden vol op hope tegen hope, omdat wij wilden blijven leven en aan het bestaan, óns bestaan hingen. Maar velen, veel-te-velen, zágen niets, zij bleven stekeblind voor wat er om ons heen en met ons gebeurde en wat er op het spel stond. En degenen die ontijdig bezweken in hun harten zijn niet te tellen, die zijn in het verborgene. Maar we weten misschien nog van onszelf hoe vaak wij het innerlijk hebben opgegeven en ons dan lieten wijsmaken dat de wereld de dupe was van een hevige economische crisis, dat deze oorlog een gewone oorlog was, zoals zovele door de eeuwen

---

⁵ Zie Opb. 20: 11.

⁶ Op 30 januari 1933 kwam het nationaalsocialisme aan de macht. Adolf Hitler werd rijkskanselier. Miskotte schrijft op 17 maart in zijn dagboek: ‘Professoren, artsen en assistenten van jooden bloede worden in de Berlijnse ziekenhuizen allen op staande voet ontslagen. Geruchten doen de ronde over nieuwe folteringen... Er zijn zeker vijf miljoen Nederlanders die hiervan niets of maar een sikkepit geloven! Ze geloven heus dat dit ‘demoliberalerale’ of joodse propaganda is, óók vele christenen die zo ‘principieel’ denken. Zij verstaan niet dat uit deze nazi-principes noodzakelijk al deze gruwelen volgen.’ Zie K.H. Miskotte, *Uit de dagboeken 1930-1934, Verzameld werk*, deel 5A, 304.

⁷ Ps. 66: 11, 12a.

⁸ Ps. 66: 12b.

heen... en dat deze overmacht was gesteld om als een rechtmatige overheid over ons heil te waken.

Zeker, er is tegen gevochten... onvergetelijke offers zijn gebracht... maar ten slotte, wij zagen het alleen maar aan, terwijl de meesten van ons het niet doorgrondden. Wij verstonden lange tijd niet wat die kwajongens van het ondergronds verzet bezielde, omdat wij niet verstonden wie ons naar het leven stond.

En daarom heb ik voor u opgediept een woord uit de Psalmen, opdat gij, met de gemeente der ontwaakten, zou verstaan, al is het dan achteraf, als u het nog niet eerder begrepen hebt, wát eigenlijk dit feest waar wij nu middenin staan beduidt. Wij lezen in Psalm 92 deze woorden: “Het is goed dat men de Here love en uw Naam psalmzinge, o Allerhoogste, dat men in de morgenstond uw goedertierenheid verkondige en uw getrouwheid in de nachten. Een onvernuftig man weet er niet van en een dwaas verstaat ditzelve niet. (...) Want zie, uw vijanden, o Here, want zie, uw vijanden zullen vergaan”.⁹

I

Het is goed dat men de Here love voor deze morgenstond, die waarachtig goud in de mond heeft. Want zie! doe uw ogen vooral goed open en bid: Heer, open mijn lippen, zo zal mijn mond uw lof verkondigen,¹⁰ van de opgang der zon tot aan haar nedergang, en van de nedergang tot aan haar opgang zij de naam des Heren geloofd!¹¹ Het is ons goed zo te doen! Wij kunnen het ook niet laten! Het is goed, het komt Gode toe en zijn heerlijkheid wordt openbaar daarin dat zij áls *zijn* heerlijkheid gekend en geprezen wordt. Het is goed dat men de Here love en uw Naam – dat is de openbaring van uw heerlijkheid – psalmzinge! Het is goed dat wij bedenken hóe afhankelijk wij zijn geweest van uur tot uur, en hóe wij zijn gespaard, wonderbaarlijk, door “de getrouwheid in de nachten”, letterlijke nachten en geestelijke nachten, zedelijke duisternissen en duivelse onderwereldnachten. Deze getrouwheid in de nachten heeft ons er doorgehaald. Wie niet bot was, zou gek worden als God zijn geest niet had beschermd.

En “*zie*”! Nu zien wij iets, iets wat wij tevoren niet konden zien, alleen maar, ondanks al, gelóven. Nu, nu zien wij, dat er een eind aan gekomen is, metterdáád, omdat God een eind stelt.

Zo, dit ziende, komen wij in de kerk om te hóren... dit evangelie van Hem die de rechter van de ganse aarde is; ik zeg: het evangelie, want ook dit is een blijde boodschap over de aarde, een boodschap aangaande het koningschap van Jezus Christus, aangaande zijn messiaanse heerlijkheid, zijn messiaans recht: “Want zie, uw vijanden, o Here, want zie, uw vijanden zullen vergaan”.

Is het niet bedenkelijk om over onze vijanden te spreken als over Gods vijanden? Dat ignobele spel is ons al eerder vertoond, ja, ligt ons nog vers in het geheugen... doch afgezien daarvan, wie de geschiedenis kent weet dat het heel gewoon is geweest de eeuwen door de mensen die tegen óns waren te doodverven als Góds vijanden! Hoe vreselijk plegen wij mensen om te gaan met de heilige dingen, de heilige woorden!

---

⁹ Ps. 92: 2, 3, 7, 10.

¹⁰ Ps. 51: 17.

¹¹ Ps. 113: 3.

Nee, om onze vijanden zomaar te bestempelen als Gods vijanden is veel te goedkoop, om niet te zeggen huichelachtig. Het is zedelijk gevaarlijk en kan godslasterlijk worden. En de kerk mag zich wel tien keer bedenken voordat zij ook maar in het minst voet geeft aan zulke gedachten.

En nu zeg ik vrijmoedig... in dit geval *was het zo!* Zeker, de Duitsers zijn óók mensen, zeker, de Duitse cultuur was groot, de Duitse geest diep, zeker, dit land was het geboorteland van de Reformatie, zeker... maar deze, ónze, vijand, die was verschrikkelijk en gruwelijk, die was een totaal nieuw verschijnsel en werd ons een openbaring van een aparte en aperte Godshaat. Hier omsloot ons de voorhoede van de Verkeerde! De stoottroepen van de Antichrist slopen om ons heen.

Ziet, nu willen wij vanmorgen met elkander nagaan in welke zin dit waar is en hoe wij dit moeten volhouden, dat deze vijand waarlijk Góds vijand was. En ik kan u nu wel reeds zeggen dat wie meent dit niet te kunnen volhouden, wie meent het te moeten bestrijden, dat die deze tijd niet begrepen heeft, ja, harder nog, dat wanneer hij gelijk zou hebben, deze oorlog een misdaad geweest zou zijn en alle, de ontelbare offers hiervoor gebracht op geen wijze voor ons geweten te rechtvaardigen zouden zijn.

Alleen hij die het ziet zoals het is, die kan voor zijn deel de verantwoordelijkheid voor de ontzettingen die over de wereld gekomen zijn mede tegemoet treden en mede dragen. Wanneer wij de woorden van de Psalm niet op de nazi's durven toepassen, dan is ook ons gebed tijdens de noodjaren niets dan egoïsme geweest, een primitief kreunen, een koor van stemmen uit onbekeerde, wellicht verharde harten.

10 mei 1940 zijn wij overvallen, besprongen, neergeworpen door de *Wehrmacht*.

Was 'het' daarom Gods vijand? Nee, hoewel het een duidelijke schennis was van het *volkenrecht* en een vertreden van de uitdrukkelijke beloften de dag tevoren nog aan onze regering gedaan. Op grond daarvan kan men echter niet zeggen dat wij hier Gods vijanden hebben ontmoet.

Hoewel het bombardement op Rotterdam als een van de wereldhistorische misdaden is aan te merken, geeft zelfs dat nog geen grond onze vijand als *Gods* vijand te beschouwen.

Want wij mogen wel diep overtuigd zijn van de vérstrekkende betekenis van deze term, dit verdict, dit oordeel: 'Gods vijand'! Dat betekent veel meer dan bijvoorbeeld zondaren, ongerechten, immorele gluisperds, schavuiten, leugenaars en zwendelaars; dat betekent veel meer dan bijvoorbeeld heidenen. Hier is bedoeld de mens, de menigte, de macht die wéét heeft van God en die Hem in alle ernst *weg-wenst*, ook op geen ander doel let anders dan terzijde, ook geen redelijke grond aanvoeren kan voor zijn wandaden dan alleen deze lang verzwegen grond dat God, die lang niet dóód is¹², alsnog moet worden tot niet gebracht.

Zullen we zulk een oordeel uitspreken over Duitsland, in een dolle driftbui, in een 'Hetze' waarin we onszelf bevredigen door onszelf op te hitsen, zolang we nog niets anders dan wóórden tot wapenen hebben? Duitsland was velen van ons van jongs af lief, wij werden

---

¹² Verwijzing naar Nietzsches uitspraak 'God is dood'. Zie de parabel 'Der tolle Mensch' in *Die fröhliche Wissenschaft* (1882), derde boek, aforisme 125. Zie ook vijfde boek, aforisme 343.

mede door zijn cultuur gevormd, we vonden er onze diepste geestverwanten. En zullen we nu dit ganse land in losgelaten toorn verdoemen? Dat zij verre!

Er zijn door dat land sterke politieke en diplomatieke afspraken gemaakt, die op het hem meest gunstige moment met voeten werden getreden en als vodjes papier aangewezen. Ook dit lijkt sommigen van ons niet alleen een overtreding van Gods geboden – wat het eigenlijk is! –, maar in zijn systematische doorvoering een rebellie. En toch... en toch, dergelijke dingen lopen wij in de geschiedenis telkens weer tegen het lijf, ja, het schijnt (bij de ene staat meer dan bij de andere) tot de defensie te behoren.

Verder! Ons is beloofd dat ons zelfstandig, intern, geestelijk nationaal leven gerespecteerd zou worden. Die belofte is systematisch geschonden, – een ellendig, droevig bedrog.

Was het dáárom Gods vijand? Nee, hoewel bijvoorbeeld de lasterpraat van staatswege over onze koningin, via de zender Bremen, gruwelijk was en de arglistigheid van de geknevelde pers voor een vrij en frank gemoed onverdraaglijk.

Vervalsing van de geschiedenis met ‘gevonden’ documenten – hoe doorzichtig werd ons deze opzet op het laatst! –, omschakeling van de sleutelposities, met als resultaat een constante verdraaiing van de feiten, *gelijkschakeling* van het vrije verenigingsleven, een inkerken van de cultuur, een poging om dit bij de artsen te bereiken en voegt u er maar bij wat u nog zo te binnen schiet... kortom, een volkomen onbegrip voor wat werkelijk Nederlands is, voor onze aard, voor ons verleden, voor onze Nederlandse tradities, heeft ons een enge band om de lendenen gelegd.

Was het dáárom Gods vijand? Nee! Zeker, het was erg, maar de hemel beware ons dat wij voorbarig zulke geduchte woorden zouden spreken bij zo... luttele aanleiding.

Verder! Ons volk is gedurende deze jaren op allerlei wijzen opzettelijk en gedurig geplunderd. Onder de schijn van wettige verordeningen en beschikkingen, onder het mom van een nieuwe uitleg van het oorlogsrecht werden onze voedselopslag en veestapel weggesleept, onze industriële voorraden over de grens gebracht of hier voor oorlogsdoeleinden aangewend. Na enkele jaren werd duidelijk dat tegen ons een biologische oorlog was ingezet, waarvan die voedselroof het ene strijdmiddel, de jacht op onze mannen en de slavenarbeid over de grens het andere was. Door evacuatie en inundatie, die verre buiten het oorlogstechnisch noodzakelijke gingen, werd de interne chaos nog vergroot. Maakt deze poging ons volksbestaan te ondermijnen en langzaamaan te vernielen hen tot Gods vijanden? Nee! hoewel ongetwijfeld in deze verachting van Nederland een heel stuk mensenverachting meegesproken heeft.

Verder! Hoewel de bezetter geen gewone bezetter was in de zin van het internationale recht, maar hij deze oorlog tegelijk tot een *revolutie* heeft willen maken, een wereldrevolutie vanuit een eigen ideologie, waardoor elk treffen tot het uiterste werd opgedreven, kan men dit conflict op zichzelf niet opschrijven tot een botsing tussen de Antichrist en God, geeft dit ons nog steeds geen recht te zeggen: zie, daar, juist dáár is Gods vijand!

Ook hier moeten wij zeggen: wachten wij ons voor al te grote woorden. Alhoewel in deze maatregelen smeulende was een wrok tegen de grondslagen van ons leven, onze historie, de christelijke grondslagen onder of de christelijke restanten in de Europese cultuur!

Maar, zegt iemand: dit is ‘het’ dan toch zeker wel: de terreur, de gijzelaars, de gefusilleerden – denkt u maar even aan Gestel en Haren en... plaatsen nog dichterbij, waar onze mannen

neervielen – wee de beginselvasten, wee de karaktervollen, wee de dapperen! O, de zedelijke druk waaronder alle standen geplaatst werden en waartegen wij soms helemaal niet en veelal nauwelijks opgewassen waren. De arbeidersbeweging, de vakbonden moesten er al spoedig aan geloven, toen kwam de aanval op de universiteiten en de poging de studenten in handen te krijgen, daarna de doctoren. Daar kwam de massale *mensenjacht* en de arbeidersdeportatie, daar werden in ons eigen land concentratiekampen ingericht: Amersfoort, Vught, Ommen, Westerbork... namen die wij niet licht vergeten zullen. Een steeds scherpere vormen aannemende bedreiging van de kerk, van de scholen, maar ook, als de tijd het toeliet, van de huwelijkswetgeving¹³... een gegoochel met wetten en rechten, dat ons tot machteloze woede kon brengen, wanneer wij de voosheid ervan door gingen krijgen. En vult u maar in wat volgens u hierbij nog vermeld zou moeten worden en u in uw herinnering kwelt.

Maar... was het dáárom Gods vijand? En weer moet ik zeggen: nee! Hoewel dit alles zonder rechtsgrond, mensonterend en gruwelijk was, en nimmer te rechtvaardigen – iets wat de kortzichtigen en lichtzinnigen... én de diepzinnigen onder ons somtijds nog wel eens hebben trachten te doen – hoeden wij ons zoiets ontzaglijks te zeggen.

Weer anderen zullen allereerst denken aan de *corruptie*, de geest, de óngeest, de antigeest, het verraad en het betalen van het verraad bij al die '*zum Teufel führende Konsequenz*', bij al die grimmige, humorloze plichtsbetrachting, waarvoor men nog een zeker koud respect kan hebben – al moet men toegeven dat dit eerst ingeboezemde koude respect vaak omsloeg in een nog killer verachting – kwam al dit kronkelen en konkelen van de bazen en knechten, de knechtelijke bazen en de baasachtige knechten van het continu opgeblazen '*Herrenvolk*'. Is 'het' dáárom Gods vijand te noemen? Néé, daartoe hebben wij zelfs op deze gronden geen volkomen recht, al gaan deze dingen ongetwijfeld in de richting van de Onmens.

Deze lieden kregen meer en meer een zeer bepaalde wrevel tegen ons volkskarakter, omdat wij ons niet neerlegden bij de feiten en niet van zins waren dááruit 'Gods voorzienigheid' af te lezen. Zij kregen ons er niet onder, ondanks al die gestelde feiten, ondanks het verschrikkelijke woeden. Er is bijna geen familie in dit land waarvan niet iemand is gefusilleerd, gevangen, mishandeld, weggevoerd, verjaagd, geschaduwd, vervolgd, bedreigd. Daar waren over de grens de echte, de nog echtere *concentratiekampen* gereedgemaakt, en in volle functie gesteld, eerst van 1933 af voor het eigen volk, na de verraderlijke reeks van overvallen in het jaar 1940 voor alle onderdrukten die met woord of daad te dicht bij de waarheid omtrent dit systeem en deze ideologie kwamen. Dachau, Sachsenhausen, Buchenwald, Celle¹⁴ – er kwamen steeds meer namen bij – zullen, zolang een Europese

---

¹³ Op 2 december 1942 deed prof. Jaap Schrieke, secretaris-generaal van Justitie, aan de kerken het verzoek advies uit te brengen over een voorontwerp van een nieuwe huwelijkswetgeving. Aan het geheel lag een nationaalsocialistische waardering van het huwelijk ten grondslag, er moest een ras worden gekweekt 'dat uit gezonde beginselen leeft'. De kerken weigerden hieraan mee te werken en waarschuwend dat deze huwelijkswetgeving 'de tegenstand van het grootste deel van ons volk zal oproepen' (13 februari 1943). Daarna is van het ontwerp van Schrieke nooit meer iets vernomen. Jaap Schrieke werd na de oorlog voor zijn collaboratie ter dood veroordeeld, maar zijn straf werd omgezet in twintig jaar gevangenisstraf. Hij kwam in 1955 vervroegd vrij op medische gronden. Schrieke overleed in 1976.

¹⁴ Bij Celle lag het concentratiekamp Bergen-Belsen. Over de vernietigingskampen in Polen was in West-Europa in mei 1945 nog niet veel bekend.

geschiedenis zal worden gedacht, de opgerichte gedenktekenen blijven van onmenselijke wreedheden, die daarom te meer afgrijselijk waren, omdat zij uiterst verfijnd en geperfectioneerd ten uitvoer werden gelegd, met een walgelijke aankleding van ambtenarij, van lakeien- en soldatendeugden, van *'hirnverbrannte'*¹⁵ plebsfilosofie.

Maar verder, verder! O, er komt geen eind zelfs aan het kortste relaas. Daar kregen wij in ons eigen land de 'legale' pogroms, het 'wettig' optreden in de Jodenbuurt, in de Transvaalbuurt, in de Rivierenbuurt, waaraan ook 'Nederlands' gespuis meedeed. Na vele 'voorbereidende', vaak in-geniepigige maatregelen tegen deze landgenoten werd ten slotte de aanval openlijk ingezet tegen deze kinderen en kindertjes van Israël. Wat daar alles geschied is, geen pen zal het kunnen beschrijven.

Maar er is meer! Daar kwamen de *'represailles'*, omdat men met heel het machtsapparaat in handen niet in staat was een eenvoudige rechtsspraak (hoe formeel ook genomen) te handhaven. Eerst bij tientallen, later bij honderden, werden Nederlandse mannen en jongens gefusilleerd, terwijl de bezetter toch had kunnen weten dat dit een volk is dat gans en al niet revolutionair is aangelegd en dat, wanneer men het maar met rust had gelaten en niet gekrenkt, kalm zijn gang zou zijn gegaan; er zou hier niets gebeurd zijn, als de demonen nog bovendien... wijzer waren geweest.

Is het om dit alles Gods vijand? En weer moet ik met nadruk zeggen: nee, nee! Hoewel het verschrikkelijk en bijna niet te dragen was – de zonde zelf en in het algemeen is, naar het woord van de apostel, een 'vijandschap' tegen God¹⁶ – maar vijandschap in de bijzondere zin van een Godshaat die, indien het mogelijk ware, God zelf zou aanvliegen om Hem te vernielen, die is toch wat anders. En die was hier, *omdat deze macht in alle ernst en letterlijk Israël heeft willen uitmoorden.*

II

Vrienden, mag ik u op deze lichte dag donkere dagen in herinnering brengen, waar dit langzamerhand voor ons, ja, voor het hele volk openbaar begon te worden, opdat u nu des te beter mocht verstaan dat het goed is de Heer te loven.

20 juni 1943. Algehele afzetting van de stad in de vroege ochtenduren, sommering tot onmiddellijk aantreden van alle joodse landgenoten op het trottoir, zonder inachtneming van welk papier of welke gedane belofte ook, jong en oud, kind en grijsaard, zieke en zwakke, 'alles moest mee', daarna het opjagen en gevangennemen en wegvoeren van die duizenden, eerst naar Westerbork en naar Vught, vandaar naar Polen. O, het ging zo 'ordelijk' en er werden weer slinkse redematies ter rechtvaardiging tevoorschijn getoverd, maar... juist in dat geordende, in dat verfijnd misdadige, in dat zich uitwendig in schone tucht handhavende systeem, dáár, ja dáár ging iets openbaar worden van de vijandschap tegen God. In die wegvoering naar Polen, in die mens-verachtende sterilisatiemaatregelen¹⁷, dáár zagen we dit regime in zijn ware gedaante. En we begrepen waarom jodenhaat en

---

¹⁵ 'Hirnverbrannt': krankzinnig, dwaas.

¹⁶ Zie Rom. 8: 7 en Jac. 4: 4.

¹⁷ Op de Wannsee conferentie (januari 1942) werd uiteengezet dat gemengd-gehuwde 'Volljuden' óf naar vernietigingskampen óf naar Theresienstadt werden gevoerd, zo ook 'Halbjuden' die geen kinderen hadden. 'Halbjuden' die wel kinderen hadden zouden gesteriliseerd worden 'um jede Nachkommenschaft zu verhindern und das Mischlingsproblem endgültig zu bereinigen'.

mensverachting samen moesten gaan en voortkwamen uit één bron: de haat tegen de God van Israël.

“Een onvernunftig man weet daar niet van en een dwaas verstaat ditzelve niet...” – en zijn wij niet allen van nature zulke onvernunftigen, zulke dwazen gebleken?

Misschien kan een mens die niet gelooft dit nooit ten volle verstaan. Nu, wij zijn hier dan ook in de kerk gekomen en de Kerk belijdt niet een of ander opperwezen, maar de God van Israël. Zeer geheimzinnig en zeer duidelijk is alles wat we aanduiden van bedrog en onrecht en gruwel van *hieruit* te zien als méér dan ‘gewoon’ bedrog, als iets anders dan het gangbare onrecht, en ook de gruwelen waren van een andere aard dan de gruwelen die velerlei politiek in het verleden een afstotelijk aanzien hebben gegeven.

Ik herinner u aan een andere datum, 21 februari 1941, en de spontane *staking* van tram, reiniging en andere openbare en particuliere bedrijven¹⁸ als reactie op zekere, zeer aanvankelijke maatregelen tegen de joden. Toen werd de vinger uitgestoken naar iets wat men langzaam begon te herkennen... toen schijnt het volk een ogenblik begrepen te hebben wat hier, onder veel reserve en uiterlijke schijn, op de loer lag. En men reageerde fel, spontaan, rechtstreeks.

Maar toen ruim een jaar later het ergste ging dreigen (30 april 1942 werd voor het eerst de jodenster opgedwongen), toen steeds meer duidelijk werd: *deze ene* bezetenheid zit achter alle andere bezetenheden, dit woeden, deze systematische mensverachting en gewetensverkrachting heeft *hier haar centrum*, toen waren wij door terreur en propaganda, maatregelen en verordeningen al zo murw gemaakt, al zo lamgeslagen dat het invoeren van de jodenster ons niet meer tot verzet kon brengen, ja, veelszins langs ons heen ging, en maar weinigen begrepen wat dit in wezen te betekenen had. Ja, toen werd duidelijk hoe ook wij systematisch ‘voorbereid’ waren om een en ander in kleine doses te slikken, zonder ertegen in opstand te komen.

Er moet de kerk zeer veel aan gelegen zijn dat wij verstaan wat wij doen, als wij de oude sabbatspsalm overnemen en toepassen en zeggen: “Want zie, *uw* vijanden, o Here, want zie, uw vijanden zullen vergaan”!

Zijn de joden allen of in doorsnee dan zulke lieve mensen? Is hun bijdrage tot ons leven en onze cultuur dan zo zuiver? Verre van dien! Was er niet veel op hen aan te merken? Mijn vrienden, zelfs de rechtmatige kritiek was een *voorwendse!*

Want, wat zit daarachter, dat men niet tevreden was met deze joodse mensen uit de zogenaamde vooraanzitting¹⁹, uit de rijksbetrekkingen, uit de sleutelposities, hun sociaal werk, uit hun huis en haard weg te halen en in een getto te stoppen, dat men ze wilde

---

¹⁸ In februari 1941 begon de WA (weerstandsafdeling van de NSB), geholpen door Duitse soldaten, joodse Amsterdammers te molesteren. Op 19 februari deed een Duitse politiepatrouille een overval op de ijssalon van een Amsterdamse jood. Deze verdedigde zich met ammoniakgas. Als represaille reden op zaterdagmiddag 22 februari 600 ‘Ordnungspolizisten’ de Amsterdamse Jodenhoek in en voerden honderden joodse mannen en jongens weg, op zondagmorgen volgde een tweede razzia. Dit was de directe aanleiding tot de Februaristaking, die door de leiding van de Communistische Partij (sinds juli 1940 illegaal) voor 25 en 26 februari werd uitgeroepen. De weggevoerde joodse mannen werden vrijwel allen binnen enkele weken vermoord, de meesten van hen in concentratiekamp Mauthausen.

¹⁹ Mt. 23: 6.

uitroeien, ja, letterlijk *uitroeien*, dat men de hand op hun keel moest voelen voordat men tevreden was? Wat is dat, wat woelt zich daar bloot, achter dat speuren naar de kinderen en de zuigelingen? Waarom die vernietigingskampen en die ranselpartijen, die martelingen, die galgen en gaskamers? Waarom dit grondig plan om uit de wereld te werpen mensen die persoonlijk onschuldig waren aan welk misdrijf dan ook, mensen die, in levensopvatting op het uiterste onderling verdeeld, geen politieke macht vormden, mensen die zelfs, tot onze verbazing, beter in staat bleken de Duitse reacties te begrijpen dan wij, mensen die ten slotte alleen de enorme schuld droegen ánders te zijn, maar op een heel andere wijze ánders dan de Arabieren in het Oosten of de negers in het Westen? Mensen namelijk die ‘*anders*’ zijn, griezelig-anders, omdat ze de levende getuigen zijn van Gods verkiezing en verwerping en trouw, van Gods genade en gericht en wederom geduld, zó anders, dat het anders-zijn van God zelf om hun hoofden staat te beven als een licht boven het licht van de zon.²⁰ Waarom een staat gegrond, een totaalstaat gegrond op een rassenleer? Waarom doorgedreven en dóórgedreven wat ook zelfs geen nut meer kon beogen? Is dit drijven te verstaan met gewone denkmiddelen? Wat is toch de doem die, achter dit drijven, dit drijven ópdrijft? Welk razen viert zich uit in dit razen?

“Een onvernuftig man weet daar niet van en een dwaas verstaat ditzelve niet...”, verstaat niet wat achter al dit drijven schuilt.

Daar zit achter de *haat* tegen de God van Israël, die joden-God, die ook de God van de christelijke kerk is. Een haat die zich camoufleert en zich meent te kunnen verdedigen met allerlei verhalen over Israël, over het Oude Testament als een boek van veedrijvers en souteneurs,²¹ die steeds maar weer wijst op de zogenaamde jodenstreken, om het geplaagde Godsvolk op deze aarde nog meer veracht te maken in de ogen van anderen... Er is een antisemitisme dat in ons allen woont, omdat wij allen van nature *heidenen* zijn en God verstaan en vereren als de Natuur. Maar déze heidenen, die in zichzelf de genoegzame grond van hun bestaan vinden, háten de levende God, moeten niéts hebben van de Here, die het verachte uitkiest. Zij zijn in opstand tegen God, die vreemde Indringer, die eisen aan ons stelt en ons troosten wil in ons *zondaars*bestaan en in ons *stervenslot*. Hem heeft de heiden niet nódig en het liefst zou hij Hem uit de weg ruimen. Doch God is niet te grijpen en daarom grijpen zij toe om het teken van zijn openbaring af te tuigen.

‘Zij’, let wel, dat zijn in dit geval niet personen geweest, groepen, benden, volksmassa’s, maar de *staat*, dit gehele plan werd door de ‘overheid’ ontworpen. Uitmoording van staatswege, vanwege de goddelijke totaalstaat! Mijn vrienden, het is mij een zeer fataal teken van de óntchristelijking van ons volk, dat wij niet feller hebben gereageerd. “Wat zouden uw gevoelens zijn” (zegt Léon Bloy²² ergens), “indien iemand voortdurend uw vader en uw moeder met de diepste verachting bejegende? Nu, dat gebeurt voortdurend met onze Heer Jezus Christus.”

Het bezwaar tegen de jood is... dat hij *bestaat*. Dat is eerst recht háát! grondeloze en mateloze haat, die Maria treft, die een jodin was, en al de apostelen en profeten. Hoe zouden wij ooit de afgrijselijkheid kunnen uitdrukken van de belediging en lastering onverbrekkelijk verbonden met de besmeuring van het joodse ras? Hoe zouden wij kunnen

---

²⁰ Zie Hand. 26: 13.

²¹ Uitspraak van Joseph Goebbels (1897-1945), rijksminister voor Volksvoorlichting en Propaganda vanaf 1933.

²² Léon Bloy (1847-1917), Frans auteur, gepassioneerd voorvechter van een katholiek reveil.

uitmeten de infamie van een wereldbeschouwing die, op een fantastische biologie gegrond, al de oude oerdriften wakker roept, om Jezus Christus, die is vlees geworden, die, God uit God en Licht uit Licht,²³ zich onherhaalbaar geopenbaard heeft in een joods leven, te smaden als een last, een hinder, een bederf, een schandvlek van de gezonde Germaanse ziel?²⁴

Dit alles kwam aan de dag in deze wereldhistorische, wereldkritische ogenblikken. Een ongekend religieus fanatisme (want laten we het toch goed begrijpen, dit alles had zijn wortel niet in een of andere redenering, maar in een *religie!*) baande zich een weg naar buiten en sloeg toe op *alles* wat de bescherming van God genoot, op *ieder* die bij Hem in hoger beroep wilde gaan.

Misschien vraagt ge nog: is de vijand van het volk van Israël ook en als zodanig de vijand van de kerk? Ja! want het gaat om dezelfde God, tegen wie de jodenhaat zich in wezen richtte, en als we nog langer onder dit regime hadden moeten verkeren, dan waren we er zeker nog getuige van geworden hoe ook de kerk eens aan de beurt gekomen zou zijn, op dezelfde wijze als Israël.

In de vernieuwing van hun religieuze *mythen* was de uitdaging aan Christus duidelijk, aan Christus als de verborgen Koning van de volkeren alle.

Het was geen sensatie en geen voorbarigheid als wij reeds in het begin van deze zogenaamde oorlog zo vaak in de kerk zongen:

Hoe groot, o Heer, en hoe vervaarlijk
staat nu ons leven vol verdriet!
Ons haters pogen t' saam eenpaarlijk
te dempen al, gelijk men ziet,
het volk tezaam, dat uwe naam,
het volk tezaam, dat uwe naam belijdt,
O Heer, in dezen nood ons toch bevrijd!²⁵

Deze staat was een 'messiaanse' totaalstaat... en deze staat was een kerk, een antikerk. Stel u het toch eens goed voor, gemeente, een staat die ten slotte als enige geestelijke grondslag heeft: wég te werken alles wat tot ons gekomen is uit de jodenbijbel, alles wat ons geschonken is door Christus, de koning der joden. Alles, tot op het laatste begrip, wat in ons onbewuste nog verzonken lag en afstamde uit de Heilige Schrift, dat alles moest worden afgesnoerd. Ingehamerd moest ons worden op elke denkbare manier, of het nu door de feiten was dan wel door woorden, dat God wat anders zou zijn dan wij tot nog toe geleerd hadden, dat goed, en recht en eer, dat de waarde van leven en dood, de plaats van de mens, wat echte arbeid en echte moed is, dat dit alles anders zou wezen dan wij tot nog toe beleeden en waaruit wij tot nog toe – zij het met weinig consequentie – geleefd hadden.

---

²³ Formulering uit de geloofsbelijdenis van Nicea (325).

²⁴ Friedrich Nietzsche noemt in *Der Antichrist* (1895) het christendom 'een onsterfelijke schandvlek voor de mensheid' (par. 62).

²⁵ Zie gezang 199, vers 1 (1938, *Liedboek voor de Kerken* 417).

En zie, tegen dit religieus fanatisme kóós de Kerk niet partij, met volkomen klaarheid merkte zij *dat zij partij was*. Niet om wat de joden als zodanig werd aangedaan, al was dat erg genoeg! maar omdat in die actie tegen dit volk het wezen van deze beweging naar boven kwam, dat zich, zoals wij nooit genoeg kunnen horen, richtte tegen de Heer van de kerk.

III

En nu, mensenkinderen... wij hebben allen geleden, zeker, maar wat door *déze* slachtoffers is geleden, gaat dieper, deze tragiek heeft *een dimensie meer*. Zij hebben een last te dragen gehad die al onze voorstellingen, al doen wij nog zo ons best ons erin te verplaatsen, te boven gaat. Wij hebben wel, en God weet hoeveel, geleden aan lichaam en ziel, maar wij zijn *nóóit* het object geweest van een fanatieke verachting, van een moordwil, van een lust ons, van de laatste grijsaard tot de pasgeborenen toe, te vernietigen. Ach, wat daar is uitgestaan in de kampen en op de transporten, tijdens de pogroms en de klopjachten, door oud en jong, wij weten het niet... Wij begrijpen niet hoe zij erdoor zijn gekomen, voor zover zij er inderdaad zijn doorgekomen, want miljoenen zijn niet meer... hoe *zij* hebben geloofd Gods getrouwheid in de nacht, och, wij weten het niet.

Een zenuwoorlog tegen het volk dat zozeer aan de aarde hecht, een langgerekt treiteren, een spel van kat en muis, de vuige lust van de blaag die een meikever de poten één voor één uittrekt, de bezeten drift en dolle ijver, de monomane obsessie van een *ongeneeslijke zielszieke*, dat hebben wij hier beleefd, ook al hebben wij het niet begrepen. Want het geschreven en het ongeschreven recht, dat geschonden werd, dat geschonden moest worden, door welke schending de bezette gebieden (en allereerst Duitsland zelf) in zulk een grauwe hel zijn gebracht – zie, dat recht was niet slechts het burgerlijk, het romeins, het Germaans recht, maar het was tenslotte het Bijbels, israëlitisch recht, de geboden en de inzettingen van de God Israëls. En zie, ze zijn geschonden niet omdat dit strategisch en politiek noodzakelijk zou zijn, maar ze zijn geschonden omdat het de geboden en inzettingen waren van deze God. En weer is Israël de zondebok geworden voor de algemene en alomme ongerechtigheid, is het besprongen als nooit tevoren, niet om zijn zonden (die, gelijk de onze, vele zijn), maar omdat het als Gods vertegenwoordiger in deze wereld onze ziel irriteert.

Want... het is *vanuit dit gebeuren* dat wij alles wat dit Derde Rijk ons wilde brengen moeten gaan zien. Wij gingen begrijpen – en ons ertegen verzetten! – dat *dáár* verkondigd werd met zoveel woorden (en hoe schoon klonken die woorden soms niet) dat de gewetens een andere vulling moesten hebben dan wat de Schrift ons leerde, wij gingen begrijpen: *dáár* gaat men *liever onder*, en sleept honderdduizenden mensen mee in de ondergang, dan dat men het hoofd buigt voor God, voor *deze* God, die leeft in en boven het al, die onze verdorven natuur oordeelt, die ons aanbiedt de verzoening, welke Hij zelf heeft teweeggebracht.

Met die God moest het nou maar eens uit zijn, wég met die Levende, Vreselijke. Vandáár die constante en consequente pogingen ons tot een innerlijke omzetting en vervreemding te krijgen. Instinctief heeft het nationaalsocialisme beseft dat een christen inderdaad een door de joden-God bedorven heiden is.

“Maar zie, uw vijanden, o Here, want zie, uw vijanden zullen vergaan.”

En deze vijand is vergaan! Zeker, dit zal heus niet de laatste vijand zijn... maar het is wel een voorteken van wat in de laatste dagen, in de strijd van de Messias en Anti-Messias, aan de dag zal komen. Zeker, niet iedere Duitser als zodanig kan men als zulk een vijand aanzien, zeker, er zijn nog andere oorzaken van deze oorlog – wij menen zelfs niet dat deze vijand, doordat Duitsland ‘gecapituleerd’ heeft, is vergaan; hij was al eerder vergaan, hij zal wellicht heropstaan (wilde geruchten doen de ronde over een voortzetting van de terreur langs andere wegen en de hardnekkigheid van de kopstukken is er geducht genoeg voor), hij zal wellicht weer opstaan, om weer te vergaan. Dit neemt niet weg dat wij deze dag van het einde der bezetting vieren als een verrukkelijke dag, waarop Farao en Sanherib en Rabsake en Nebudkadnezar, en Haman niet te vergeten,²⁶ na te zijn ópgestaan, voor onze ogen hun ondergang vonden.

En wijzelf? Wat is ons overkomen? Iets dergelijks als Israël, en uit dezelfde bron.

De kinderen van ons volk hebben geleden, onuitsprekelijk. In ons lichaam, vooral het laatste jaar, door een moedwillig veroorzaakte voedselnood. Wij zijn met pervers geduld gepláágd. Het kleine beetje eten dat ons nog gelaten was werd weggenomen, waardoor duizenden gedwongen waren de boer op te gaan om zich in een eindeloos, vernederend sjouwen enige leeftocht te verschaffen. Geen licht, geen vuur, geen warmte, geen vervoermiddelen. Geen gewone ontspanning, geen zinrijke ontspanning. Niets bleef ons over dan de strijd om het naakte bestaan.

En toch, wat is het, als wij het vergelijken met wat onze *helden* hebben uitgestaan, geslagen, gekweld, gemarteld als ze werden in het vijandelijk concentratiekamp of ‘*Erziehungslager*’. Maar zelfs voor hen, die zoveel naamloze dingen van de sadisten doorstonden, groef het lijden van de ziel dieper tot in de wortelen van hun bestaan en sneed hun bijkans de adem af. Onder te duiken, rond te kruipen, verscholen te moeten zitten in hollen en kelders, in alkoven en kasten, altijd weer bestormd door de eeuwige geruchten, gealarmeerd door een bel, een deurklop, een gebons, het geluid van een dreigende voetstap, constant levend in angst en beklemming... het was bijna niet meer te harden en velen bezweken dan ook. Ja, we hadden het wel nodig: tegen de ervaring in “zijn getrouwheid in de nachten” wonderbaar te ervaren. We werden in een bestaan geworpen waar we dag en nacht ons moesten vasthouden als ziende de Onzienlijke.²⁷

Wij hielden het niet meer uit en dan kwam, o nood!, de vraag: is het, is het voor ons dan toch een verloren zaak? Waar is God in dit alles, wie is God, die dit maar toelaat, ja... is er eigenlijk wel een God? Is het dan tóch zo als die lieden van hiernaast, van het ‘*Herrenvolk*’, beweren: dat het noodlot God is... is misschien tóch het geweten een burgerlijk vooroordeel, is misschien tóch medelijden een sentimentaliteit, is misschien tóch wat het christendom ons heeft gebracht een verderf van ons gezonde levensinstinct? En zo hadden wij momenten van enorme innerlijke strijd en grote *aanvechtingen*, en hoe langer het duurde en hoe meer

---

²⁶ Een ‘rabsake’ was een hoge functionaris aan het Assyrische en Babylonische hof. Zie bijvoorbeeld Jezus Sirach 48: 18: ‘Tijdens Hizkia’s regering rukte Sanherib op, die stuurde zijn rabsake. Deze hief zijn hand op tegen Sion en sprak in hoogmoed verwaande woorden.’ Als persoonsnaam komt Rabsake voor in 2 Kon. 18: 17. Voor Nebukadnezar, zie het boek Daniël, voor Haman, zie het boek Esther.

²⁷ Zie Hebr. 11: 27.

de terreur om zich heen greep, des te veelvuldiger en ingrijpender werden bij sommigen de buien van ontembare wanhoop.

Zie, de Vorst dezer wereld²⁸ lacht in zijn vuistje, want zó, juist zo wil hij ons hebben... de duivel vindt geen dag kostelijker dan die waarop wij door onze machteloosheid dól worden van vertwijfeling, en God zouden kwijt willen.

En gaandeweg sloop bij de minder-bewusten, bij de niet-actieven, bij de grote massa ook het boze in met een infame vanzelsprekendheid. De jeugd *verwilderde* zienderogen en bij de ouderen werd een zedelijke lafheid openbaar, die Gods geboden vergat en vertrad. En hoe meer de honger en de ellende door de steden raasden, hoe erger het werd: nergens een wet, nergens een grens!

Laten wij toch niet zo naïef zijn te veronderstellen, zoals sommigen nog steeds doen, dat de totaalstaat alleen maar de vrijheid vernielt. O nee, het is *ook en vooral het gezag*, het echte gezag, óók de orde, de ware orde, ook het vertrouwen, het zuivere vertrouwen, hetgeen, catastrofaal, *ondermijnd* werd.

Versta nu goed, deze misère moest ons treffen, het was de bedoeling dat wij, die zó 'verjudet' waren, niet een militaire bezetting zouden hebben, wij waren 'aan de partij gegeven'. Het geloof moest uit de harten uitgeroeid worden, opdat de weg gebaad zou zijn voor de donkere machten dezer ten troon verheven Onderwereld, opdat in de chaos des te beter het monster van de terreur zou kunnen triomferen... en nog de glans aan zich zou hebben van redder en helper en heiland.

Gemeente van de Heer, broeder en zuster, landgenoten, mensenkinderen, zie! Zie dan toch op deze dag hoe dit alles is vergaan, aan zijn innerlijk onmogelijkheid bezweken. Ja, dit alles móest vergaan! het militaire einde is maar een achterstallige conclusie, een late bezegeling. Een uitdrukking waarvan ik veel ben gaan houden, en die mij weer dichter tot de ziel van het volk heeft gebracht, is deze: dominee, *het bestaat eenvoudig niet* dat 'ze' winnen...

Ja, maar het kon heel goed bestaan... indien deze God, de God van Israël, de Vader van onze Here Jezus Christus, géén God zou zijn. En als zij dan op straat en in de winkels toch zeiden dat het niet kón, dan hebben deze simpele harten onbewust geloofd wat hier in de tekst staat! 'Het bestaat niet' – want zie, uw vijanden, O Here, zie uw vijanden zullen vergaan. Goed, wij hadden geen werkelijk idee van de kracht van die vijand, altijd weer bleek hij sterker dan velen hadden aangenomen, steeds weer had hij tanks, vliegtuigen, manschappen achter de hand. Goed, er waren steeds nieuwe trucs en verhoor- en overvalmethoden, er scheen geen grens aan intellect en materiaal, maar wij, die toch bleven zeggen: het bestáát niet, die hebben *God* verheerlijkt... "Uit de mond der kinderkens en der zuigelingen hebt Gij sterkte gegrondvest, om uwer tegenpartijen wil, om de vijand en wraakgierige te doen ophouden",²⁹ zo staat er in de Psalmen. En inderdaad, juist die eenvoudigen, die vanuit de verte zijn gekomen, hebben begrepen: dit gáát niet, dit bestáát niet, het is elk offer waard dit te keren, maar ook: het zál gekeerd worden.

De onderneming der nazi's kon niet gelukken, deze bovenmenselijke onmenselijkheid en onmenselijke bovenmenselijkheid was een uittarting der allerhoogste Majesteit.

---

²⁸ Vgl. Joh. 12: 32, 14: 30, 16: 11.

²⁹ Ps. 8: 3.

Wat zijn alle aparte, incidentele hardvochtigheden, wat betekenen beestachtigheden en bêtises van de Duitsers of van de Russen of van de Spanjaarden, wat zijn alle losse vergrijpen, zelfs van de SS, naast de *oerzonde* waaraan de “vijanden Gods” zich schuldig maken als zij zich opmaken om het lijfelijk teken van Gods presentie in de geschiedenis uit te delgen? O! de Duitse ziel is diep en dieper dan de dag gedacht had,³⁰ en diep moest zij verzonken liggen in de omarming van het Al, om zózeer God te verachten, en diep razend moest zij verliefd zijn op zichzelf, om zózeer elke joodse mens, man, vrouw en kind, het gezicht, het gebaar, het boek, het liefdewerk, het krijgsoffer, *alles* van de jood, te hâten. Nu juist, daarom moest haar val ook een tuimelen zijn van zo ongemeten hoogten van zelfverheffing. De opzet der nazi's *kon* niet gelukken, ondanks alle succes en ondanks de geestelijke weerloosheid van de onderworpen volken, zij *kon* niet gelukken, eenvoudig omdat het een wet is: *Gods vijanden vergaan!* Daarop bestaat geen uitzondering en daarbij is het uitstel nauwelijks te tellen. Want *zie*, uw vijanden, o Here, want *zie*, uw vijanden zullen vergaan. O, verrukking van deze dag, o, wereldomvattend getuigenis, o, luister van licht nu voor onze ogen. Laat ons dit uur diep vieren! Wij willen het niet gevoelsarm aan ons voorbij laten gaan. Ja, trouwe Heer der werelden en der harten, wij zién het... maar ach, nog een jaar, een maand geleden lagen wij in twijfel en eindeloze mistroostigheid.

Het was een zaak van *geloof* te zeggen: het kan niet bestaan, en dat zovelen daarvan wel althans een vaag besef hebben gehad is te danken aan de doorwerking van een lang bedolven invloed van het evangelie onder de westerse volkeren.

En nu – wat praten wij eromheen? Maar wij zeggen immers niets nieuws, hetzelfde is week op week meer impliciet van vele kansels gezegd! Nu openen wij ons hart voor het bericht, bijna te mooi om waar te zijn, en laten deze goddelijke morgen gélden! “Het is góed dat men de Here love... en uw naam psalmzingt, o Allerhoogste, dat men in de morgenstond uw goedertierenheid verkondigt, en uw getrouwheid in de nachten.”

IV

Toch moeten wij ook zeggen: de nederlaag van het Duitse volk, die gepaard gaat met het vergaan van het nazisme, is vreselijk. Werkelijk, wie in zijn hart niet bij momenten een, zijn verontwaardiging bijna geheel overweldigend, medelijden heeft gekend met dit volk, die is een onmens!

Hij die tot u spreekt vanmorgen is toevallig een *pacifist*: de vrede heeft hem een aards heil geschieden en een nabije mogelijkheid en hij heeft er op zijn manier voor gestáán. Ik houd er in het algemeen niet van dat persoonlijke ervaringen en inzichten op de kansels van terzijde inkomen, maar hier wilde ik u dit toch als symbool niet onthouden. Nu, pacifisme werd ons onmogelijk.³¹

Toen in 1934 de eerste symptomen van het komende onheil zich begonnen af te tekenen, althans voor hen die het zién wilden en zien kónden... toen kwamen wij weer voor de vraag:

---

³⁰ Woorden van Friedrich Nietzsche, in: *Also sprach Zarathustra* (1883-1885).

³¹ Miskotte schrijft op 13 juni 1932 in zijn dagboek: ‘Sinds Hitlers opkomst ben ik gaan twijfelen of het niet zéér, zéér gevaarlijk is van bewapening áf te manen’. Zie K.H. Miskotte, *Uit de dagboeken 1930-1934, Verzameld werk*, deel 5A, 238. Miskotte zegt in de jaren '30 zijn lidmaatschap van *Kerk en Vrede* op, wat hem grote conflicten oplevert met zijn Haarlemse vriend Henri Veen. Zie zijn dagboekantekeningen in *Verzameld Werk* 5C, 1938-1940, bijvoorbeeld 581.

moeten wij voor de vrede niet alle offers over hebben? Want is oorlog niet de vreselijkste bezoeking? Ja, vele offers moet men ervoor over hebben, doch *niet alle*. Er is ongetwijfeld een vreselijker bezoeking zelfs dan de oorlog, en er is een schandelijker schuld, namelijk dat men zich het laatste restant gerechtigheid en menselijkheid in het publieke leven laat ontnemen. Dan is het ten slotte beter door al deze, ons nu bekende, moeite en nood te gaan en alles, maar dan ook alles, in te zetten, beter dan een compromis, een soort vrede in onzuiverheid en troebele verwrongenheid te rekken.

De *uitdaging* van 1939 móest worden aanvaard. Het ging in wezen niet om een volk-in-nood, besprongen van alle kanten, zoals hun propaganda het wilde doen voorkomen, evenmin ging het aan de andere kant om intriges van de bewapeningsindustrie, die een *heel* continent aan haar geldhonger zou willen opofferen. Zeker, deze dingen hebben een rol gespeeld, maar... als ze ook maar enigszins beslissend waren geweest, dan was er in deze strijd allang een compromis gevonden.

Wat zich hier echter met geweld een baan wilde breken, meer nog, naar de wereldheerschappij streefde, was een nieuwe staat – die inhield: de opheffing van de rechtsstaat! –, was een nieuwe religie – die inhield: de opheffing van het christelijk geloof! De *fabriek van een nieuw menstype* werkte reeds op volle toeren. De nieuwe heiden, gehard, gestaald, zonder zenuwen, zonder hart, zonder geweten, de volmaakte automaat werd daar afgeleverd aan 's werelds afzetgebied. De wereld zou inderdaad in korte tijd totaal omgekeerd zijn.

Dit was een kruistocht tegen het christendom, en het is werkelijk beschamend hoe klein het aantal is van hen die het in ernst begrepen hebben. Als betrekkelijk excuus moge dan voor ginder aangevoerd worden de vergiftiging en beneveling door pers en radio. Anderen dan de nazi's hadden daar geen pers meer... Ook de kerk niet: er was voor haar geen mogelijkheid meer op die openbare wijze aan de zwakke gewetens leiding te geven, – de gemeente van Christus was uit het publieke leven verdrongen. Zeker... maar het algemene onbegrip, vooral bij vele intellectuelen onder de christenen, blijft beschamend. En beschamend blijft het dat velen met sympathie tegenover dit monster stonden, totdat het óns besprong, alsof Oostenrijk, Tsjechië, Polen, Denemarken, Noorwegen ons niets aangingen, en alsof we het eerste slachtoffer, het Duitse volk (ja, medeplichtig en toch slachtoffer!) niet telden.

En nu, gemeente, hebben *wij* de vijand verslagen? Ach nee, wij hebben werkelijk niet zo heel veel gedaan en kunnen bij alle bewondering voor het binnenlands verzet daaraan toch geen beslissend gewicht hechten.

Gods vijand! Waarlijk, in dié zin was het nazidom niet ons aller vijand, dat wij het als één man ertegen opgenomen hebben. Ja... hebben wij zelfs in onze gebeden werkelijk verstaan waar het om ging? Is van óns ten slotte het inzicht en de energie gekomen, ja, hebben onze bondgenoten, de geallieerden, dit verstaan en bedoeld? Het is te betwijfelen, zij waren tegelijk strijdend voor hun eigen belangen. Laten wij de dingen in onze vreugderoes nu niet mooier gaan maken dan zij zijn. Waarom ook? Het schoonste van het leven is dat het een geschenk is, het mooiste van de zegepraal is dat ze van God gegeven is.

Voor zover zij en wij iets gedaan hebben, de vijand verslagen hebben, is dat zo, omdat God het zo geleid heeft dat wij, gemobiliseerd voor onze ongetwijfeld gewichtige belangen, een dienst hebben verricht in zijn krijgsplan, waarin als oorlogsdoel lag: een nieuwe morgen te

doen aanlichten over een zo kolossale baaierd. *Hij* heeft de vijand gezien en het voor ons opgenomen! Al deze machten waren, strijdend voor hun eigen doel en voor hun naakt bestaan, tegelijkertijd evenzovele instrumenten in *zijn* hand, om tot gelding te brengen dat er een einde moest komen aan deze jongste rebellie tegen de God der schepping en de Heer der kerk, omdat het in beginsel met al dit pogen al afgelopen is sedert Jezus Christus de wereld heeft gezegend met zijn tegenwoordigheid. De *tegenkandidaat* voor de wereldtroon, de sombere kroonpretendent en contra-heiland – daarvan is de Apocalyps vol – fáált, men mag niet zeggen: automatisch, maar toch met een innerlijke zwaartekracht, die tot de val hem doemt, sedert Jezus Christus is verzezen in deze wereld.

Men kan vragen: zou zelfs een kruistocht tegen het christendom, tegen het burgerlijke, huichelachtige christendom niet gerechtvaardigd zijn? Zeker! Dat kan, maar laten wij dan wel goed erbij bedenken dat kritiek op de kerk en het christendom volstrekt níét betekent háát tegen God! Integendeel. De profeten zullen nooit geheel uitsterven, het verzet van hun geest en hart tegen de schandelijke vermindering, verdraaiing, verkering, waaraan de heilige dingen onderhevig zijn, waardoor de waarheid onherkenbaar wordt, zal moeten uitbreken, telkens weer.

Doch met het nazidom ging het verder, kwam het tot het uiterste, ze stonden voor niets... het ging hun om de belijdenis van een *andere* god, een wilde, woedende natuurgod werd de mensenkinderen met alle list der lippen opgedrongen, iets wat voor elke Germaans gemoed – en laten wij nu nooit vergeten dat wij voor het merendeel van dit ras zijn! – een verzoeking kan worden. En wij zagen hoe langzamerhand het volk, tot massa geworden, een willige prooi werd voor deze heidense wereld van beloften, voor dit andere godsgebod, voor deze monstrueuze waan van een '*Herrenvolk*' met een eigen religie, moraal, ritus, geboren uit het ingewand van de afgrond en opgerezen tot nietsontziende despotische vernielzucht.

“Maar zie, uw vijanden, o Here, want zie, uw vijanden zullen vergaan.”

Dit is een *hymnisch antwoord* op het evangelie, ook al klinkt het vrij 'negatief', zoals het verwijt uit bepaalde kringen luidt. Doch in dat 'het bestáát niet dat dit blijft' zit een zeer positief, kinderlijk geloof en wij mogen wel bedenken dat, als God de demonen vrij spel geeft om te tonen wie ze zijn, dan hoogst positief aan de dag komt wie God is en wat de demonen zijn, wat zij vermogen en wat God de Here, én in zijn terughouding én in zijn toestormen, vermag.

Het klinkt niet zonder sacrale bravoure in de Psalm: “Een onvernuftig man weet daar niet van en een dwaas verstaat ditzelve niet, dat de goddelozen *groeien* als het kruid en al de werkers der ongerechtigheid *bloeien, opdat* zij... verdelgd worden”.³²

Zo is deze oorlog in zijn wendingen een oorlog van wonderen geworden. Eenieder zei dat onze vijand zou ondergaan, maar niemand wist hoe. Dan was het uit, dan weer was het niet uit. Zo vaak schenen deze samenzweerdere tegen het bestand van recht en rede, deze hoogst gevaarlijke krankzinnigen, tot hun eind geraakt en wij maakten onze berekeningen, als gevangenen, als gekwelden – en waren wij niet allen gekwelden? – op korte termijn, tot de terugslag kwam en de inzinking: nóg niet! Weer werd een leus uitgegeven, weer werd

---

³² Ps. 92: 7-8.

een lege hoop gewekt in het volk, weer werd het verzet van de besten in Duitsland zelf gesmoord.

Hoe staan wij bij dit 'einde' verrast en beschaamd... ja, het had er nog heel anders uit kunnen zien met ons land, met Europa, met de wereld, als deze terreur had weten te zegevieren, maar ook als zij zich zeg nog één jaar had kunnen handhaven. "Het zijn de goedertierenheden des Heren, dat wij niet vernield zijn!"³³

V

"Het is goed dat men de Here love, en uw naam psalmzinge, o Allerhoogste. Dat men in de morgenstond uw goedertierenheid verkondige, en uw getrouwheid in de nachten, want zie, uw vijanden, o Here, want zie, uw vijanden zullen vergaan."

De Here heeft grote dingen aan ons gedaan! Daarom zijn wij verblijd en daarom zijn wij in dit ongehoord heerlijk uur verlegen met zijn grote daden en ons klein begrip, met zijn hartelijke geestkracht rondom ons en het arm, bijna apathisch gevoel in ons. Het is ons te veel, ook omdat wij vroeger te weinig hebben geleefd, gedacht, gewerkt en geleden. O, wij *slappe belijders*, wij christenen van niks, of bijna niks, wij kale, koude democraten, wij voorzichtige Oranjeklanten, wij hebben dit alles waarachtig niet verdiend, al was het alleen al hierom dat wij ons innerlijk warempel niet zo geweerd hebben als de hoge zaak van ons vergen mocht. Duizenden en duizenden hebben zich niéts van de zaak aangetrokken, hebben gewauweld en gezeurd, honderden hebben zich verrijkt aan de ellende van anderen, hebben zich vastgebeten in een klein bestaan, kortom: zijn egoïsten en bruten geweest, voor en na. En wij die 'goed' waren en het tegendeel van 'verkeerd', och, men moest eens weten hoe het ons te moede is geweest en hoe vaak wij ons innerlijk onttrokken hebben.

Gód – hoor het goed! Gód heeft ons bevrijd en heeft de geallieerden met hun eigen subjectieve doeleinden als evenzovele *behulpsele*n ingezet om in één historische stonde ons voor ogen te stellen hoe het niét kan en niét mag, en nooit meer zal gaan, en hoe de verloochening van de Koning van Israël, Jezus Christus, de ganse wereld in het verderf dreigt te storten.

God, en niemand anders dan God, bevrijdt.

Maar Hij doet dat niet om ons aan onszelf terug te geven, hij doet dat... om ons in staat te stellen Hém beter te dienen, opdat wij niet zelf bevonden worden Hem vreemd te zijn, Hem die in Jezus Christus de wereld én veroordeeld én verzoend heeft en die wil dat alle mensen zalig worden en tot kennis van de waarheid komen.

Deze bevrijding is ons een *teken* van een nog heel andere bevrijding, als in de laatste, apocalyptische strijd Christus en de Antichrist tegenover elkaar zullen staan. Zoals de schuldenaar aan deze oorlog niet de antichrist is, maar slechts een voorloper daarvan, zo is ook de bevrijding uit zijn vreselijke klauwen niet de aanvang van het koninkrijk Gods, maar slechts een voorteken ervan en dit *voorteken vieren wij nu*, met psalmen en lofzangen, met hymnen en geestelijke liedekens. Een geestelijk lied is niet een hemels lied, maar een lied van wat de Geest voor het vlees en op de aarde betékent en teweegbrengt.

Vieren wij deze dag echter goed, dus niet alleen persoonlijk (al zijn daar redenen te over voor!), niet alleen als stad, niet alleen als verzetsbeweging, ook niet alleen nationaal, maar...

---

³³ Klaagl. 3: 32.

als Kerk, dat is: *namens* de ganse mensheid, die totaal niet geweten heeft wat haar boven het hoofd hing, als dit demonenspel gelukt was – als wij het in *déze* geest *echt vieren*, dan volgt daar ethisch en praktisch velerlei uit.

Namelijk dit, dat wij Christus eren, Christus, zonder wiens Woord en Geest geen draaglijke samenleving mogelijk is, zonder wie wij óf in anarchie óf in dictatuur belanden. Dan komt er echter ook een belijdenis van onze zonde, en een gelofte meldt zich in onze harten om een nieuw leven te beginnen.

Wij hebben gezondigd, daarin dat wij Hem hebben losgelaten en zijn heilzaam Woord niet hebben aangenomen. Wij hebben gezóndigd, daarin dat wij de democratie hebben verpest met onze kleinzieligheid, met ons naar het schijnt onuitroeibaar kruideniersgedoe. We hebben gezóndigd door de verharding van ons hart tegen de nood van onze naaste, wij hebben gezóndigd door de verkommering te dulden van tien- en tienduizenden in het spel van de economische krachten.

Wij zijn de mensen die overvallen en besprongen zijn, ja inderdaad, en hóe, maar... die dit ook hard nodig hadden, en het gaat ons wel schemeren, ook midden in het feestgedruis, dat de vijand ons mateloos onrecht heeft aangedaan, maar dat God, óók daarin, ons *geen onrecht* deed.

Wij kunnen deze dag niet vieren zonder geloften te doen aan deze God, onze Heiland en Rechter, die de wereld terecht brengt en die alléén echt menselijk leven mogelijk maakt op aarde. Vrienden, tot wie zullen wij heen gaan? Waar is een perspectief dan van hieruit, vanuit het heilig hart van Jezus?

Er zal *geen zegen* rusten op het geweldige geschenk van deze vrede, indien wij niet komen tot een nieuwe sociale orde, tot een rechtsorde van de arbeid. Er zal geen zegen rusten op deze vrede, als wij in de oude opvattingen aangaande de gesloten natie en de onbegrensde soevereiniteit van de staten ons weer gaan verschansen en terugvallen in de kortzichtige ijver die daarmee gepaard ging.

Gedenken wij de offers die gebracht moesten worden, gedenken wij ze trouw en innig, al duizelt het ons bij de voorstelling van aantal en omvang, al krimpt ons hart reeds ineen bij de offergang en het doodslot van één enkele jongen, een man, een held, die wij gekend hebben, wiens gezicht wij ons herinneren.

Weet u wel, ja, werkelijk, weten wij, met ons hart en niet door een koud inzicht, wie er voor óns gesneuveld zijn? El Alamein³⁴ was ónze zaak, de invasie was ónze zaak, daar en elders begon óns leven ook weer te dagen... daar ging het ook over ons, over de kerk, over de academie hier, over het geestelijk leven hier, ja dat het mensenleven op deze aarde weer menselijk geleefd zou kunnen en mogen worden. Zó hangen deze dingen samen, dat de meest schrijnende paradox ons geen ogenblik weerhouden mag de dankbaarheid voor onze beschermers, die ons met hun lichaam gedekt hebben, te laten opwassen in ons hart.

Willen wij nu werkelijk weer terugzinken in dat uitgewoonde, door en door vermolmde leven van toen en toen?

Er zal geen zegen rusten op deze vrede, indien wij ons klein, burgerlijk behagen niet weten te overwinnen en niet gerechtigheid leren verstaan en toepassen van voren af aan.

---

³⁴ Bij het Egyptische El Alamein werd de opmars van de Duitse veldmaarschalk Rommel en zijn Afrikakorps door de Britten tot staan gebracht (oktober/november 1942).

Er zal geen zegen rusten op deze vrede, als wij, die zúlk *aanschouwelijk* onderwijs ontvingen aangaande de geest van de Antichrist, ons niet keren tot Vorst Messias.

Wee ons, indien wij niet belijden zouden en zeggen:

Amen, Jezus Christus, amen!
Ja, Gij zult in 't groot heeal
't rijk der duisternis beschamen,
tot het niet meer wezen zal!³⁵

Vreselijke rampen staan ons nog te wachten, als wij niet bij machte blijken de massa weer te maken tot menigte, de menigte tot *volk*, door er geméénten in te bouwen als evenzovele cellen van leven, kernen van kracht, bovenal: als wij ons niet begeven tot het herstel en de vernieuwing van de rechtsstaat.

Maar nu hebben wij deze dag, als een teken en een onderpand. Om ons zingt de wind, de adem, de geest der vrijheid... en daarom thans geen verwijten meer en geen taal meer van schuld. Deze dag, de ontzaglijke straling van deze dag is ons geschonken. Een morgen, een lentemorgen, een open weg, een nieuw gebied! Voor óns, voor óns, voor u en mij, voor kerk en staat, voor volk en gezin, voor óns, voor u en mij!

“Het is goed dat men de Here love, dat men in de morgenstond uw goedertierenheid verkondige” ... nadat wij zo vaak hebben gezocht, de morgen, ach, wanneer...³⁶ Misschien zullen wij nog lange tijd het gevoel hebben aangekomen te zijn op een groot kaal station, uitgestorven en tegelijk onwezenlijk van drukte – maar zullen wij ook dáár de milde winden niet voelen stromen om ons heen, en horen wij niet de uitzinnige leeuweriken midden in het hart van de desolate stad?

Nu, nu is hier de morgen van een nieuwe dag aangebroken, doorgebroken tot een *weldadige breuk* in ons leven, in het leven van ons volk, in het leven van Oranje, in het leven van de wereld, in het leven van Gods kerk in deze landen en overal. Deze, ja, deze morgenstond heeft goud in de mond, zodat wij vrijmoedig kunnen zingen met dat oude Valeriuslied, tot kerklied verheven en gewijd:

Komt nu met zang van zoete tonen
en u met snarenspeel verblijdt!
Zingt op en wilt alom betonen,
dat gij van harte vrolijk zijt.
Juicht God ter eer,
zijn lof vermeer',
die zulken groten werk
gedaan heeft voor zijn Kerk!

De Heer heeft eertijds zijnen volke

---

³⁵ Zie gezang 166, vers 4 (1938).

³⁶ Zie psalm 130, vers 3 (1773).

geholpen uit veel angst en pijn.
Hij geeft ja wel een duist're wolke,
maar weer daarna schoon zonneshijn.
Lof zij dien Heer,
die ons ook weer
geeft, na veel smart en druk,
veel zegen en geluk.³⁷

Amen.

Wij danken U, Here, dat wij hier hebben mogen zijn. Zó uit ons dagelijks leven, zo van de straat... niet erg goed voorbereid om te horen uw ongehoorde beloften. God der eeuwen, Gij, die onze toevlucht zijt, laat ons de moed hebben te geloven wat Gij ons deze morgen verkondigd hebt, en het ook toe te passen op anderen, die werkelijk uw vijanden zouden blijken te zijn. Laat ons de moed hebben ook onszelf onder het gericht te stellen van wat daar gebeurd is in deze dienst... want het Woord is een gebeurtenis, het Woord is nog steeds een oordeel geweest en een bevrijding, een vrijspraak. Daarin geeft Gij ons de rechte blijdschap van geest en vlees, van verstand en hart, persoonlijk en samen in de huizen, en allen met elkander.

Here, bewaar ons voor alle overdaad en uitspattingen, wil ons helpen dat wij in een nieuwe tucht en gehoorzaamheid zullen verkeren, dat wij gedenken zullen welk een genade ons geworden is, opdat wij ons de bevrijding enigszins zullen waardig tonen.

Vader, het is of wij van de lucht leven de laatste dagen, van de lucht, van het vrije ademen, maar de nood is groot in onze stad, onnoemelijk groot, en wie weet hoe zware dagen wij in onze gezinnen nog zullen hebben. O! honger is een scherp zwaard! Doe ons opnieuw spreken van uw getrouwheid in de nachten.

Here, Gij zijt goed en goed-doende, en uw evangelie is een boodschap die ook in het sociale leven ingaat, en Jezus Christus als rechter van de ganse aarde verkondigt. Maak ons trouw, o trouwe God, maak ons eenvoudig, maak ons opgewekt en opgeruimd in de Geest, geef ons hartelijkheid, wil ons samen verbinden tot de rechte dienst. Wij vragen het U in de Naam van onze Here Jezus Christus, de Koning der koningen en Heer der heren. Ere zij U, o Vader, Zoon en Heilige Geest, gelijk het was in het begin, zo nu en altijd en in de eeuwen der eeuwen.³⁸

Amen.

---

³⁷ Gezang 146, verzen 1 en 3 (1938, *Liedboek voor de Kerken* 415, *Liedboek* 2013 865).

³⁸ *Gloria Patri* = gezang 88 (1938).